

ΕΜΜ. ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗ

ΑΝΑΤΟΜΙΑ ΜΙΑΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ

(ΛΕΣΒΙΑΚΑ)

Η Α΄ ΑΠΟΦΑΣΗ ΩΣ ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ ΤΗΣ Β΄

Ἐπιτρέπεται

Καθένας μας είναι πολιτική οντότητα αλλά κατά τις εκλογές (ανά τετραετίαν) με την ψήφο μας αυτή τη δύναμή μας την μεταβιβάζουμε σε άλλους, την *ἐπιτρέπομεν* σὲ *ἐπιτρόπους*.

Για αποζημίωσή μας ἀπ' αυτή τη μείωση ας «επιτραπεί» να φαντασθούμε εαυτούς στην Πνύκα ως μέλη της Εκκλησίας του Δήμου. Ας γυρίσουμε στην αρχαία Αθήνα σε μια μάλιστα από τις κρισιμώτερες στιγμές της Αθηναϊκής Ιστορίας. Ας φύγουμε από το παραδοσιακό μέγαρο της Βουλής των Ελλήνων¹ και ας μετáσχομε στη συνέλευση που (κατά την 88 Ολυμπιάδα) την απασχολεί το ρήγμα που άνοιξε η αποστασία των Μυτιληναίων (428 π.Χ.).

Ποιοί παρίστανται εδώ; Οι *βουλόμενοι*. Ποιοί *ομιλούν*; Οι *βουλόμενοι*. Εί- ναι το πιο διευρυμένο υπουργικό συμβούλιο της ιστορίας. Και το πιο παράδοξο; δεν έχει πρωθυπουργό.

Το πιο εντυπωσιακό και συναρπαστικό σημείο στην όλη ιστορία των *Λεσβι- ακῶν*, που καταλαμβάνουν περίπου το πρώτο ήμισυ του Γ' βιβλίου του Θουκυδί- δου, είναι η μάλλον απροσδόκητη σωτηρία της Μυτιλήνης.

Τί ξγνώσται (δέδοκται);

Οι Μυτιληναίοι εσώθηκαν «στο τσάκ», δηλ. εκεί που θα γινόταν η σχισμή, η κρίση, το μεγάλο γεγονός, η θανάτωσή τους. Είχε αναγνωσθεί το ψήφισμα για την εκτέλεση και τότε ακριβώς φθάνει με σπουδή το άλλο πλοίο με νέα απόφαση

1. Η εναρκτήρια συνεδρίαση του Γ' Διεθνούς Συμποσίου για τον Θουκυδίδη (όπου εδόθη και η παρούσα Εισαγωγική ομιλία) έγινε στην αίθουσα της Παλαιάς Βουλής των Ελλήνων.

και ανατρέπει τὰ πρὶν δεδογμένα (Θουκ. Γ' 49, 4). Η Μυτιλήνη γλύτωσε τον όλεθρο. Εφρονεύθηκαν μόνον 1000 από αυτούς οἱ αἰτιώτατοι (50, 1).

Εντυπωσιάζει και εγείρει πολλές απορίες η ακύρωση της πρώτης αποφάσεως και η σπουδή του δευτέρου πλοίου να προλάβει την εκτέλεση. Η αφήγηση είναι συγκλονιστική. Όλους δονεί η σωτηρία που έρχεται «στην τρίχα», εκεί που δεν υπάρχει ελπίδα και όλα φαίνεται να έχουν τελειώσει. Η τριήρης που πρόλαβε θα μπορούσε να ονομασθεί «Προφθασία²».

Την απόφαση για την εκτέλεση όλων των Μυτιληναίων ὅσοι ἤβῳσι και την πώληση ως δούλων των γυναικοπαίδων την έλαβαν οι Αθηναίοι σε μια κρίσιμη συνέλευση της εκκλησίας του Δήμου αναλογιζόμενοι το μέγα ρήγμα που προκαλούσε η αποστασία της Λέσβου στην αρχή τους. Τους προκαλούσε τρόμο να βλέπουν τα Πελοποννησιακά πλοία να πλησιάζουν την Ιωνία. Το Αιγαίο, η θάλασσά τους, *mare clausum et nostrum*, πήγαινε να χαθεί. Αυτό θα ήταν το τέλος της θαλασσοκρατορίας των. Είχαν διαβληθεί εξάλλου στον πανελλήνιο άμβωνα της Ολυμπίας ότι αυτοί οι ελευθερωτές των Ελλήνων γίνονται τώρα υποδουλωτές (Θουκ. Γ' 9-14).

Η αποστασία της Μυτιλήνης είναι η πιο κρίσιμη ίσως στιγμή στην Αθηναϊκήν ἀρχήν. Εδημιούργησε την όλη υπόθεση των Λεσβιακῶν που περικλείουν 4 δημηγορίες, αν συμπεριλάβομε και εκείνη του Τευτιάπλου (Γ' 36) με το ζεύγος μάλιστα Κλέωνος και Διοδότου μαζί με εκείνο Πλαταιέων και Θηβαίων να είναι τα εκτενέστερα του όλου θουκυδιδείου έργου. Στο ζεύγος των Λεσβιακῶν τί ζητείται; Το προσφυέστερο ἄκος σε ένα μεγάλο τραύμα. Η Μυτιλήνη που προκάλεσε την κρίση επεδίωκε με τον συνοικισμό της Λέσβου (πλὴν Μηθύμνης) να αποβεί μεγάλη δύναμη και ισχυροποιούσε την αδύνατη στο ναυτικό πεδίο Πελοποννησιακή συμμαχία.

Η αποστασία απέτυχε. Ο Πάχης πέτυχε την άλωση της Μυτιλήνης. Ο Αθηναϊκός Δήμος θα αποφασίσει για την τύχη των αποστατών.

Είναι ικανό το πλήθος του Δήμου να αντιμετωπίσει μια μεγάλη κρίση που απειλούσε όλη την αυτοκρατορία ή θα ήταν πιο ενδεδειγμένο να αποφασίσει ένα ολιγομελές ὄργανο ή και ένας μόνον; Η ιστορία έχει δείξει σε πολλές περιπτώσεις ότι και το πλήθος σε μεγάλους κινδύνους εὐτακτεῖ, αν βρεθούν καλοί σύμβουλοι.

Στην περίπτωση της Μυτιλήνης η εκκλησία του Δήμου συνέχεται ως δικαστήριο. Έχει κατασταλαίη η αποστασία, ο Πάχης κυριαρχεί στη Λέσβο και οι

2. Όπως μετονομάσθη Προφθασία πόλη της Κεντρικής Ασίας στην Σογδιανή όπου ἔγινε η δίκη του Φιλῶτα (330 π.Χ.) και εις ἀνάμνησιν πιθανόν του ότι ο Αλέξανδρος «πρόφθασε» και σώθηκε από την εις βάρος του γενομένη συνωμοσία. Σημειωτέον ότι ένα ταχύπλοο μπορούσε να καλύψει την απόσταση Πειραιώς-Μυτιλήνης (345 χιλ.) σε χρόνο κατά τι ολιγώτερο των 24 ωρών. Όσο ολιγώτερος χρόνος εχρειάζετο, τόσο πιο ἀπίθανο ήταν να «προφθάσει» το Β' πλοίο. Κανονικώς με την εκκίνηση του Β' πλοίου θα είχε φθάσει το Α'!

πρωταίτιοι της αποστασίας, λίγο περισσότεροι των χιλίων, είναι αιχμάλωτοι στην Αθήνα.

Οι Αθηναίοι στην Πνύκα ευρίσκονται ενώπιον δύο γνωμών, δηλ. τοποθετήσεων (του Κλέωνος και του Διοδότου). Είναι σε δίλημμα. Και οι δύο βασικοί ρήτορες γνωρίζουν και εκθέτουν την κρισιμότητα της καταστάσεως. Και οι δύο συμφωνούν ότι προέχει η σωτηρία της αρχής, δηλ. του όλου πλέγματος (της αρχής). Η διαφωνία είναι στο πώς; Άκρα αυστηρότης ή επιείκεια; Λογική ή οργίλη αντιμετώπιση; Στην εκκλησία επεκράτησε η γνώμη του Κλέωνος και οι Αθηναίοι απεφάσισαν (36, 2) οὐ τοὺς παρόντας μόνον ἀποκτεῖναι, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄπαντας Μυτιληναίους ὅσοι ἡβῶσι, παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἀνδραποδίσαι. Η απόφαση αυτή έπρεπε να εκτελεσθεί αμέσως. Έτσι έστειλαν τριηρη στον Πάχητα κατὰ τάχος κελεύοντες διαχρήσασθαι Μυτιληναίους (36, 3).

Παρασκευή των εν τέλει

Έφυγε το πλοίο για να αναγγείλει την απόφαση του Δήμου. Και ενώ έπλεε τῇ ὕστεραίᾳ μετάνοιά τις εὐθὺς ἦν αὐτοῖς καὶ ἀναλογισμὸς ὥμὸς τὸ βούλευμα καὶ μέγα ἐγνώσθαι. Εδώ αναδύεται ο λόγος: Η μετάνοια των πολλών ώθησε τους Μυτιληναίους πρέσβεις που ήσαν παρόντες στην όλη διαδικασία αλλά και τους συνεργούς των από την Αθήνα να δραστηριοποιηθούν. Δεν αποκλείεται μεταξύ των πρέσβων να ήταν και ο Δέξανδρος που κατὰ τον Αριστοτέλη ήταν πρόξενος των Αθηναίων στην πόλη του³. Τί έπραξαν οι πρέσβεις της Μυτιλήνης και οι φίλοι τους στην Αθήνα; Επλησίασαν τους εν τέλει, δηλ. τους άρχοντες της πόλεως, τους στρατηγούς και πρυτάνεις, και τους παρεσκεύασαν. Το παρασκευάζω

3. Η σχετική πληροφορία του Αριστοτέλους (Πολ. Ε' 1304a 4-10) μνημονεύεται μεν ενίοτε από τους ερευνητές αλλά δεν έχει αξιοποιηθεί. Ο Αριστοτέλης την αναφέρει μεταξύ άλλων γαμικῶν μικρῶν μεν και σημαντῶν περιπτώσεων στο κοινό μάτι, οι οποίες όμως οδηγούν σε μεγάλες αναστατώσεις και καταστροφές. Χρειάζεται μεγάλη πολιτική οξυδέρκεια για να καταλάβει κανείς ποιά «μικρά» μπορούν να αποβούν γιγάντια. Στη Μυτιλήνη λέγεται ότι περί Μυτιλήνην δὲ ἐξ ἐπικλήρων στάσεως γενομένης πολλῶν ἐγένετο ἀρχὴ κακῶν καὶ τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς Ἀθηναίους, ἐν ᾧ Πάχης ἔλαβε τὴν πόλιν αὐτῶν. Τιμοφάνους γάρ τῶν εἰπῶρων τινὸς καταλιπόντος δύο θυγατέρας, ὁ περιωσθεὶς καὶ οὐ λαβὼν τοῖς νύκτωρ αὐτοῦ Δέξανδρος ἤρξε τῆς στάσεως καὶ τοὺς Ἀθηναίους παρώξυνε, πρόξενος ὢν τῆς πόλεως.

Το επεισόδιο αυτό με τον πρόξενο των Αθηναίων Δέξανδρο προβάλλει στην όλη αποστασία ως αρχή όλων των συμφορῶν που οδήγησαν στην άλωση της Μυτιλήνης από τον στρατηγό Πάχητα. Η δραστηριότης του Δεξάνδρου ήταν φαίνεται πολύπλευρος και μπορεί να παραλληλισθεί (τηρουμένων των αναλογιών) με εκείνη του Αλκιβιάδη (προξένου της Σπάρτης) και του Νικίου της χρητικής Γόρτυνος (προξένου των Αθηναίων). Κατά τον G. Busolt, Gr. Geschichte 1904, τ. ΙΙΙ2, σ. 1005, ο Θουκυδίδης απεισιώπησε τον Δέξανδρο για προσωπικούς λόγους (που δεν τους αναφέρει).

υποδηλώνει δόλια, συνωμοτική, σκοτεινή ενέργεια και τεχνάσματα⁴. Οι πρέσβεις με τους φίλους των εχρησιμοποίησαν κάθε μέσον για να πείσουν τους Αθηναίους αὔθις γνώμας προθεῖναι (36, 5). Δεν ήταν και πολύ δύσκολη υπόθεση, διότι κατά τον ιστορικό μας (αυτόθι) και αυτοί οι άρχοντες διαπίστωναν ότι τὸ πλεόν τῶν πολιτῶν ἤθελε επανεξέταση. Φυσικά ἡ προσπάθεια των παρασκευαζόντων ἀπέβλεπε στη λήψη ἄλλης πιο επιεικούς αποφάσεως. Μήπως αθωωτικές για όλους; Πιστεύω ότι οι πρέσβεις της Μυτιλήνης, μάλλον δημοκρατικοί στην πολιτική τους τοποθέτηση, ἤθελαν απλῶς να βγάλουν ἀπὸ το μέσον τους χιλίους. Αυτοὶ ἤσαν οι εχθροί. Για να εξαλειφθοῦν αυτοὶ ἔπρεπε να επικρεμασθῇ στην πόλη μείζων κίνδυνος, να απειληθοῦν ὅλοι και τότε ὅλος αὐτός ο κόσμος θα προέκρινε την ἰδική του σωτηρία και θα αδιαφορούσε για την τύχη των χιλίων. Ἀν ἔμενε η συζήτηση στο θέμα μόνον των χιλίων, τότε πολλοὶ ἐκ του ασφαλούς στη Μυτιλήνη θα ἀντιδρούσαν και θα ἐσημειώνετο ἐνδεχομένως διχοστασία.

Ἔτσι ἐγίνε νέα ἐκκλησία. Σ' αὐτή τη συνέλευση ἄλλαι τε γνώμαι ἀφ' ἐκάστων ἐλέγοντο (36, 6). Ἀρχισαν ἀγορεύσεις. Ἐπρωτείνοντο διάφορα. Καὶ ἐδῶ πάλιν ο Κλέων, ο οποίος την προηγούμενη ἡμέρα ἐνευικήκει, ἐπέμενε στην ἀπόψή του, ὅπως και ο Διόδωτος, ο κυρίως ἀντίπαλός του, που εἶναι ἄγνωστος στο πολιτικό σκηνικὸ της ἐποχῆς.

Ματαιοπονούσε ἡ Β' ἐκκλησία;

Ἡ συζήτηση της Β' ἡμέρας πήρε μᾶκρος. Δεν συνήλθαν οι Αθηναῖοι μόνον για να ψηφίσουν (αναψηφισμός), ἀλλὰ δια το γνώμας προθεῖναι. Ἐγιναν πολλοὶ λόγοι και εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ο Θουκυδίδης παραθέτει το ζεύγος των ἀγορεύσεων (θουκυδίδειον μάλλον) αὐτῆς μόνον της δεύτερης ἡμέρας, του Κλέωνος (Γ' 37-40) και του Διοδότου (Γ' 42-48).

Ο Κλέων ζητεῖ συνέπεια. Εμμονή στα αποφασισθέντα. Διεκτραγωδεῖ την κατὰστασιν. Ὑποστηρίζει ὅτι οι Μυτιληναῖοι δεν ἀπεστάτησαν, ἀλλὰ ἐπετέθησαν, ὅτι κτύπησαν στην κρίσιμη στιγμή λόγω του λοιμοῦ και ὅτι με τη βοήθεια των Λακεδαιμονίων πήγαν να μας καταστρέψουν. Ἡ ἀρχή, ὅπως τονίζει, δεν στηρίζεται με ἡμίμετρα, με παλινωδίες και ευγενή συναισθήματα. Ἡ πόλη ἀσκεῖ τυραννική ἐξουσία ἐπὶ των συμμάχων. Δεν ὑπάρχει χώρος για το ἀνδραγαθίζεσθαι (να εἰμεθα ἀγαθοὶ ἄνδρες). Ἡ ἐξουσία, ὡς ἔλεγε και ο λόρδος Acton, φθεῖρει και οι Αθηναῖοι δεν ἔχουν παρὰ να διαλέξουν: να εἶναι ἄνδρες ἀγαθοὶ ἀλλὰ ἀνευ ἐξουσίας ἢ κυρίαρχοι με βαισιότητα βέβαια και σκληρότητα. Καὶ ο Hitler ἔλεγε: seien Sie brutal.

Ο Διόδωτος θέλει ἐπίσης την διατήρηση της ἀρχῆς ἀλλὰ πιστεύει ὅτι αὐτή

4. Ἀριστοτ. Πολ. 1308a 28: δεῖ τοὺς τῆς πολιτείας φροντίζοντας φόβους παρασκευάζειν.

επιτυγχάνεται με μετριοπάθεια. Ιδιαίτέρως συνιστά να προσέξουν τους Δήμους σε κάθε πόλη. Είναι οι φυσικοί τους σύμμαχοι και δεν πρέπει να τους αποξενώσουν.

Η επιχειρηματολογία του Κλέωνος είναι μακρά και διεξοδική. Δίδει το πλέγμα της ἀρχῆς που πάει να αποδιρθωθεί και προτείνει τρόπους συντηρήσεώς της. Το ίδιο επιδιώκει και ο Διόδοτος σε ισομήκη περίπου λόγον. Είναι από τις εκτενέστερες δημηγορίες. Στην έκδοση της Οξφόρδης το ζεύγος καταλαμβάνει 10 σελίδες. Σημειωτέον ότι ο Επιτάφιος εκτείνεται σε 7 σελίδες.

Η συζήτηση παρατείνεται αλλά έχομε ξεχάσει το βασικότερο. Μήπως ματαιοπονούμε; Μήπως είμεθα μετέωροι; Οι λόγοι εκφωνούνται αλλά η τριήρης ταξιδεύει. Έχει κανένα νόημα η συζήτηση και η απόφαση (που μάλλον στα πνεύμα της μετανοίας, μεταμελείας των πολλών θα είναι επιεικέστερη), αν εν τω μεταξύ φθάσει το πλοίο και εκτελεσθεί η πρώτη απόφαση;

Τί δεν έχει τύχει προσοχής; Ότι άπαξ και εσημειώθη μεταμέλεια και απεφάσισαν επανεξέταση του θέματος και επανάληψη της διαδικασίας το πρώτιστο θα ήταν να στείλουν νέα τριήρη να πει: περιμένετε. Αυτό δεν έγινε. Αντί τούτου έγιναν πολλές συζητήσεις, ανεπτύχθη μεγάλη επιχειρηματολογία και στο τέλος, ύστερα από πολύωρη συζήτηση και αθωωτική απόφαση, έβαλαν ένα δεύτερο πλοίο να πλέει με άκρα, υπεράνθρωπη προσπάθεια. Ο κίνδυνος ήταν μέγας να μην προλάβει, διότι η Α' τριήρης είχε ήδη εκπλεύσει *ἡμέρᾱ καὶ νυκτὶ μάλιστα* (Θουκ. Γ' 49, 2), δηλ. προ 24 ωρών.

Ότι πράγματι πρόφθασε το δεύτερο πλοίο και ἤλθε κατά τον Gomme (HCT ad loc.) on the heels του πρώτου πλοίου ήταν αποτέλεσμα δύο ταχυτήτων, του χαμηλούς ρυθμού του Α' και του υπερκοπιώδους του Β'. Λίγο πνεύμα (άνεμος) στο Αιγαίο θα καθιστούσε άκαρπη την όλη επίπονη προσπάθεια.

Η χειροτονία της υστεραίας

Ποιά γνώμη είναι η ορθότερη, του Κλέωνος ή του Διοδότου; Το ερώτημα είναι δύσκολο αλλά πολύ σημαντικό. Ισχύει σε εκείνες τις κρίσεις που ένα μέλος της συμμαχίας αποσπάται. Γίνεται ένα διαζύγιο που έχει, ως γνωστόν, πολλές και ποικίλες συνέπειες. Η γνώμη του Κλέωνος είναι η σκληρή, άμεση και αποφασιστική αντιμετώπιση. Είναι η πιο προσιδιάζουσα για μια τυραννίδα που άρχει σε άκοντες. Η γνώμη του Διοδότου είναι ανθρωπινότερη και επιδοκιμάζεται γενικώς. Είναι όμως η προσήκουσα, όταν άρχει κανείς ακόντων; Οι άκοντες υπήκοοι περιφρονούν όποιον ενδίδει και αποθρασύνονται. Για τον αντίθετο λόγο εξοργίζονται αν η πολιτική που ακολουθείται γι αυτούς είναι σκληρή. Άρα; τί ενδείκνυται για τους Αθηναίους;

Στην περίπτωση των Μυτιληναίων οι Αθηναίοι έπρεπε να δείξουν σε δύο διαφορετικά, διακεκριμένα επίπεδα, σε δύο φάσεις, ότι πρώτον έχουν δύναμη και

δεύτερον έχουν χάρη. Να δείξουν πρώτα ότι είναι ισχυροί, ότι προκαλούν δέος, ότι είναι όπως θα έλεγε ο ποιητής *μήστωρες φόβοιο* (ικανοί να εμβάλουν φόβο και να τρέφουν σε φυγή). Η άλλη πλευρά φαίνεται τελείως διαφορετική. Μαρτυρεί ιλαρότητα. Αυτό που συνιστάται για ένα πρόσωπο και το εξαίρει, π.χ. την Ασπασία που επεδίωκε *χάριν μετά δεινότητος*, δηλαδή συνδυασμό δύο διαφορετικών στοιχείων (αφού *ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστη ἁρμονία*), το εφήρμοζαν και στην πολιτική, αφού η πόλη είναι η μεγαλογραφία του ατόμου.

Οι Αθηναίοι στην περίπτωση της Μυτιλήνης ευρέθησαν ενώπιον μεγάλου κινδύνου ξηλώματος της αυτοκρατορίας. Υπήρχε μεγαλύτερος κίνδυνος να αρχίσει χορός αποστασιών. Και όπως οι ίδιοι οι Αθηναίοι ετόνισαν μετά λίγα χρόνια στους Μηλίους δεν τους εφόβιζε η δύναμη των Λακεδαιμονίων. Όχι αυτή. Ο κίνδυνος ήταν μήπως οι *ἀρξάμενοι* (οι υπήκοοι) επαναστατήσουν και επικρατήσουν. Οι πρώην δούλοι τιμωρούν σκληρά τους κυρίους των, αν τους δοθεί η δύναμη και *ἄδεια*. Στην περίπτωση των Μυτιληναίων οι Αθηναίοι πρέπει να δώσουν παραδειγματική λύση που να αποτελεί ένα καλό μήνυμα και για τους Βυζαντίους, τους Εφεσίους και τους Ολυνθίους. Είμεθα δεινοί, διότι έχουμε και την αποφασιστικότητα να χρησιμοποιήσουμε την ισχύ μας επωφελώς. Αλλά εμείς οι ίδιοι μπορούμε να δείξουμε επιείκεια. Το επιεικές είναι χαρακτηριστικό ισχύος. Η *clementia*, όπως η του Καίσαρος, δεν προδίδει μαλθακότητα αλλά ανωτερότητα και σύνεση. Στον Καίσαρα διαφαινότανε *ἐν τῷ ἰλαρῷ δεινότης*.

Στην αντιμετώπιση της μεγάλης αποστασίας των Μυτιληναίων κάποιοι Αθηναίοι, οι *ξυμπράσσοντες* με τους ξένους πρέσβεις, βλέποντες και τη γενική διάθεση του πλήθους που ήταν μάλλον *ἀμφίβουλον*, δηλ. επαμφοτερίζον, έδειξαν την πρώτη ημέρα την αδυσώπητη όψη της *ἀρχῆς* των και μάλιστα έστειλαν και την τριήρη προς άμεση εκτέλεση. Ήθελαν να περιλούσουν τους Μυτιληναίους με τον φόβο της εσχάτης των ποινών, του θανάτου. Να γίνει ο φόβος *δενσοποιός* (να περάσει μέχρι το μεδούλι). Την άλλη ημέρα άλλαξαν άρδην και παρουσίασαν (ως γενικό συμπέρασμα) την άλλη όψη.

Το θέμα της ψηφοφορίας την *υστεραίαν* παρουσιάζει πολλαπλό ενδιαφέρον. Κατά τον Θουκυδίδη (Γ' 49, 1) *ῥηθειςῶν δὲ τῶν γνωμῶν τούτων μάλιστα ἀντιπάλων πρὸς ἀλλήλας οἱ Ἀθηναῖοι ἦλθον μὲν ἐς ἀγῶνα ὁμως τῆς δόξης καὶ ἐγένοντο ἐν τῇ χειροτονίᾳ ἀγχώμαλοι*, *ἐκράτησε δὲ ἡ τοῦ Διοδότου*. Κεντρικό σημείο εδώ είναι *αἱ γνώμαι*, δηλ. οι τοποθετήσεις, οι προτάσεις των αγορητών. Αυτές ήταν *ἀντίπαλοι* και μάλιστα πιο πολύ από ό,τι την προηγούμενη ημέρα. Το επίθετο αυτό σημαίνει ότι κάθε μία γνώμη ήταν ικανή να εξουδετερώσει και να καταβάλει την άλλη. Αυτό το στοιχείο της αντιπαλότητας, θα έλεγα, προέκυψε από το άκουσμα των λόγων. Η γενική εντύπωση που θα εσχηματίσθη ήταν ότι οι απόψεις ήσαν *ισοσθενείς*.

Οι Αθηναίοι επροχώρησαν και εις *ἀγῶνα δόξης*, δηλ. ανταγωνισμό για το *δοκεῖν*, δηλ. την απόφαση (τί *ἔδοξε τῷ δήμῳ*). Δεν ακούμε σημειωτέον τίποτε

για προβούλευμα. Η υπόθεση κρίνεται *ἀπροβούλευτος* και *ἀρα* δεν θα ανεφέρετο στο ψήφισμά το *ἔδοξε τῇ βουλῇ*.

Το *ὅμως* του κειμένου που εξετάζουμε *έχει* δημιουργήσει πολλά προβλήματα στους ερευνητές, όπως φαίνεται στον οικείο τόπο στους Gomme και Hornblower. Με την ερμηνεία του *ὅμως* ως *εν τούτοις*, *nevertheless*, δημιουργείται αντίθεση μεταξύ *γνωμῶν ἀντιπάλων* και *ἀγῶνος δόξης*. Είναι ως να λέμε ότι *ἀπαξ* και *εφάνη* η *ισοσθένεια* των *γνωμῶν*, *επερίττευσ* η *περαιτέρω διαδικασία* για τη λήψη αποφάσεως. Η διαδικασία όμως αυτή ήταν *απαραίτητη* για να *δειχθεί* με αριθμητικό αποτέλεσμα, *σαφές* και *αναντίρρητο*, ποιά από τις δύο απόψεις είχε την *πλειοψηφία*. Δεν είναι *πιστεύω* αναγκαίο να *τρέψουμε* το *ὅμως* εις *ὁμοίως* (ως ο *Bredow*), αλλά να *δεχθούμε* το *μεγαλογράμματο αρχικό ΟΜΩΣ* ως *ὁμῶς* που σημαίνει *ομοίως*, *ἅμα*⁵. Οι Αθηναίοι *ἄκουσαν* τους λόγους, *κατάλαβαν* τας *γνώμας* και *επροχώρησαν* υπό το αυτό πνεύμα, με την *ἴδια ροπή* στη *χειροτονίαν*. Εκεί, στην *χειροτονίαν* που θα *περίμενε* κανείς να *ξεκαθαρίσει* η κατάσταση με ένα *ἀριθμημα*, είδαν ότι τα *ανατεταμένα χέρια* ἦσαν *ἀγχώμαλα* (περίπου *ἴσα*). Αλλά είναι το *ἀγχώμαλον* ένα *επιδιωκόμενον αποτέλεσμα*; Δίδει λύση; Τί σημαίνει ότι οι *χειροτονησαντες* ἦσαν *ἀγχώμαλοι* (*ἄγχι ὅμαλοι*)⁶; Ότι ἦλθαν πολύ κοντά να *εξομαλυνθούν*, να *συμπέσουν*: δεν ἦσαν *ισάριθμα* τα χέρια αλλά *επλησίαζαν* προς το *ἴσον*. Οσοι *γνωρίζουν* την *πρακτική* των *λαϊκῶν σωμάτων*, κυρίως της *Ἡλιαίας* (του *λαϊκοῦ δικαστηρίου*), *αποδίδουν* *μεγάλη σημασία* στην *μίαν ψήφον* που την θεωρούν *σπουδαίο στοιχείο* του *δημοκρατικοῦ πολιτεύματος*. Στην *ηλιαία* οι *δικαστές* είναι *περιττοῦ αριθμοῦ* (501, 1001), δια να *αποκλείεται* η *ισοψηφία*. Γενικώς οι Αθηναίοι *λαμβάνουν* τα *μέτρα* τους να *προκύπτει* *σαφές* και *αναμφισβήτητο αποτέλεσμα* ἔστω και με *μία ψήφο*. Στην *περίπτωση* της *Μυτιλήνης* όμως, όπου οι *χειροτονοῦντες* είναι *χιλιάδες* και η *ισοψηφία* *ἀπίθανη*, παρατηρούμε ότι οι Αθηναίοι *αποφαίνονται* ότι είναι *ἀγχώμαλοι*, δηλ. *μένουν* στο «*περίπου*», ενώ δεν ἦτο *δύσκολο* να *κάνουν καταμέτρηση*.

Τείνουμε να *πιστεύουμε* ότι οι Αθηναίοι στην *περίπτωση* που *ανατέμνεται* *επιδιώκουν* να *δώσουν* όχι *ανισοψηφία* αλλά *ισοψηφία*. Κατέφυγαν στο *ἀγχώμαλον*. Γιατί αυτή η *συγκεκριαυμένη τάση* προς το *ἴσον*; Στην *εξαιρετικῶς κρίσιμη κατάσταση* που *εδημιούργησε* η *αποστασία* της *Μυτιλήνης* κάθε Αθηναῖος που *καλεῖται* να *δικάσει* ή να *αντιμετωπίσει* με *πολιτικό τρόπο* το *πρόβλημα* ήταν *μᾶλλον διβουλος*. *Απέκλινε* προς τη *μία ἄποψη* και την *ἴδια στιγμή* *αισθανότανε*

5. Στο Θουκ. Α' 23, 1 το καὶ τοῦτο ὁμῶς δίδει καλύτερο νόημα ως ὁμῶς (*ἅμα, ὁμοῦ, ὁμοίως*). Το *Μηδικόν* ετελείωσε με δύο συγκρούσεις που έγιναν μαζί. Βλ. Εμμ. Μικρογιαννάκη, Θουκυδίδεια, Αθήνα 1991, σ. 62 κ.ε. Ευρύτερη ανάλυση του ΟΜΩΣ είναι επιτακτική.

6. Το *ἀγχώμαλος* είναι συνώνυμο του *ἀμφιδήριτος* (Θουκ. Δ' 134, 1-3 *νίκη ἀμφιδήριτος*) και του *ισόρροπος* (Διοδ. ΙΒ' 80, 8 *ισόρροπος ὁ ἀγὼν ἐγένετο*).

μέσα του συνηγορία υπέρ της άλλης. Οι Αθηναίοι εταλαντεύοντο. Επαμφοτέρηζαν (ως άτομα και ως πόλη). Αυτό φάνηκε και στην χειροτονία των δύο ημερών. Την πρώτη ημέρα *ἐνενικήκει* ο Κλέων. Την δεύτερα; Σ' αυτή την επομένη συνεδρίαση τί έγινε; *ἐκράτησε* δὲ ἡ τοῦ Διοδότου. Αυτῆς της τελευταίας φράσεως το δὲ ὅλο το ερμηνεύουν ως αντιθετικό: *παρ' ὅλα ταῦτα, however, nevertheless*. Διερωτώμεθα· αν δεν επεκράτει η γνώμη του Διοδότου ποία θα επεκράτει; Του Κλέωνος; Ἡ θα ἔμεναν οι Αθηναίοι *ἀγχώμαλοι*, δηλ. αναποφάσιστοι; Με ποια λογική έγινε αποδεκτή η γνώμη του Διοδότου; Απλώς και μόνον διότι ἔπρεπε να εἶναι *ἕτερον*, αντίθετο το ψήφισμα προς το προηγούμενο, κάτι δηλαδή που να αποτυπώνει την μετάνοια;

Πιστεύω ότι αυτοί οι προεστώτες της πόλεως, ανεκοίνωσαν το αποτέλεσμα *ἀγχώμαλον*, διότι σε τέτοιες περιπτώσεις ετίθετο σε εφαρμογή η «ψήφος της Αθηνᾶς», που ήταν (σε περίπτωση ισοψηφίας) υπέρ του κατηγορουμένου. Για την εφαρμογή αυτή δεν ήταν αρκετό να δηλωθεί ότι οι γνώμες ἦσαν *ἀντίπαλοι*. Ἦταν όμως ικανοποιητικό να φανεί ότι ἦσαν *ἀγχώμαλοι*. Η διαπίστωση αυτή οδηγούσε στο συμπέρασμα, στο ἄρα, ότι επικρατεῖ η επιεικέστερη γνώμη. Ετσι το δὲ δεν εἶναι αντιθετικό ἀλλὰ συμπερασματικό.

Η επικράτηση της γνώμης του Διοδότου ήταν επακόλουθο του *ἀγχωμάλου* αποτελέσματος. Με ὅμοια σημασία ευρίσκομε το δὲ σε πολύκροτο, το ακροτελεύτιο χωρίο του θουκυδιδείου Επιταφίου: *ἄθλα γὰρ οἷς κείται ἀρετῆς μέγιστα, τοῖς δὲ καὶ ἄνδρες ἄριστοι πολιτεύουσιν* (Β' 46, 1)⁷

Μέγιστοι φόβοι των Μυτιληναίων

Οι Μυτιληναίοι εκρίθησαν ἑνοχοι θανάτου, κατεδικάσθησαν, ἤχθησαν στο εκτελεστικό απόσπασμα, ελούσθησαν τον φόβο του θανάτου και ελυτρώθηκαν. Είναι ως να τους εδόθη αἰφνης χάρις. Αυτός ο διττός τρόπος αντιμετώπισεως, δεινότης μετά χάριτος, ἔχει πολύ μεγάλη σημασία στο διανθρώπινο και διακρατικό πεδίο. Οι Αθηναίοι πρέπει να εἶναι δεινοί. Κατά τον Ισοκράτη (Προς Νικ. 23) το δεινός φαίνου (και βεβαίως δεινός ἴσθι) συνάπτεται με το: *τῷ μηδὲν σε λανθάνειν*. Είναι μια μορφή σπουδαία της δεινότητος να μη σου διαφεύγει τίποτε, να ἔχεις πολλές και καλές πληροφορίες. Η διαδοχική γεύση δέους και ανακουφίσεως (ως σε σκωτσέζικο ντους) παίρνει πολλές μορφές και πλοκές σε ἓνα τεράστιο φάσμα.

Όλοι όμως οι Μυτιληναίοι δεν ἔπεσαν από το ἓνα ἄκρο στο ἄλλο. Δεν πέρασαν από τους *μεγίστους φόβους* (Διοδ. ΙΒ' 55, 9) στην *ἄδειαν*. Εφρονεύθησαν οι

7. Πβ. Ηροδ. Ζ' 8^ο *ἄμα Ἀρισταγόρῃ τῷ Μιλήσιῳ, δούλῳ δὲ ἡμετέρῳ*, (= και ἔτσι, ἄρα, αφού η Μίλητος ἦταν στην επικράτεια του Δαρείου).

1000 αιχμάλωτοι που είχαν κριθεί στη Μυτιλήνη ως οι αιτιώτατοι της αποστασίας. Η επιλογή των 1000 αυτών έγινε από τον Πάχητα υποθέτω με υποδείξεις φίλων των Αθηναίων, κυρίως του Δεξάνδρου. Η κρίση αυτή του Πάχητος ήταν, όπως φάνηκε, τελεσίδικη. Οι Αθηναίοι τους έκριναν θα λέγαμε *μιὰ ψήφῳ*. Ίσχυε ήδη η απόφαση της πρώτης ημέρας αλλά εχρειάσθη και νέα κατά τον ιστορικό μας (Γ' 50, 1): αυτούς τους 1000 αιχμαλώτους Κλέωνος γνώμη διέφθειραν οἱ Ἀθηναῖοι. Εντύπωση προκαλεί ότι η διαφθορά των χιλίων έγινε χωρίς αντίρρηση. Φαίνεται ότι δεν αντέδρασε σοβαρά ούτε ο Διόδωτος. Ο γενικός φόβος από την πρώτη απόφαση τους είχε παραλύσει όλους στη Μυτιλήνη, ώστε με ανακούφιση εδέχθησαν το έλασσον αφού είχαν αποφύγει το μείζον. Το πιθανότερο μάλιστα είναι ότι οι Αθηναίοι ιθύνοντες (σε συνεννόηση με τους Μυτιληναίους πρέσβεις) εδημιούργησαν ατμόσφαιρα τρόμου, την έδωσαν με πειστικότητα, για να περάσουν ομαλά και χωρίς αντίδραση σ' αυτό που πράγματι τους ενδιέφερε, δηλ. να βγουν από το μέσον οι χίλιοι που είναι οι ὀλίγοι αλλά αρκετοί.

Ήταν αποτελεσματική η διφυής πολιτική των Αθηναίων;

Στην διήμερη αντιμετώπιση του θέματος της Μυτιλήνης επεκράτησε στην αρχή ο Κλέων και στο τέλος ο Διόδωτος. Συμπεραίνομε από αυτό ότι ο τελικός νικητής είναι ο Διόδωτος; Μη ξεχνούμε ότι Κλέωνος γνώμη διεφθάρησαν οι 1000 Μυτιληναίοι και ακόμη ότι ο Διόδωτος μάλλον δεν ήταν υπέρ της *ἐπιεικείας* ή της αθωώσεως όλων και δεν αντέδρασε στην καταδίκη τους. Θα έλεγα ότι ως προς τους χιλίους αυτούς συμπίπτει η πολιτική του Κλέωνος και του Διοδότου. Ο Κλέων άνοιξε ένα ευρύτατο πλαίσιο, έδωσε το σκηνικό, ανέλυσε τον χαρακτήρα της αθηναϊκής πολιτικής και ο Διόδωτος εδημιούργησε τον αντίποδα. Οι δύο γραμμές που φαίνονται εκ διαμέτρου αντίθετες συγκλίνουν στο μεγάλο θέμα των χιλίων αιτιωτάτων. Και η απόφαση αυτή είναι ωμή, αλλά φαίνεται ήπια, αν συγκριθεί με την ολοκληρωτική καταστροφή που είχε αρχικά αποφασισθεί.

Οι Αθηναίοι πέραν του φόνου των χιλίων πρωταιτίων της αποστασίας *τείχη καθεῖλον καὶ ναῦς παρέλαβον* (Γ' 50, 1), για να μειώσουν την ισχύ της πόλεως. Στο κοινωνικοοικονομικό πεδίο οι Αθηναίοι κατά τον ιστορικό μας (Γ' 50, 2) *ὕστερον δὲ φόρον μὲν οὐκ ἔταξαν Λεσβίοις, κλήρους δὲ ποιήσαντες τῆς γῆς πλὴν τῆς Μηθυμναίων τρισχιλίους τριακοσίους μὲν τοῖς θεοῖς ἱεροῦς ἐξείλον, ἐπὶ δὲ τοὺς ἄλλους σφῶν αὐτῶν κληρούχους τοὺς λαχόντας ἀπέπεμψαν· οἷς ἀργύριον Λέσβιοι ταξάμενοι τοῦ κλήρου ἑκάστου τοῦ ἐνιαυτοῦ δύο μνᾶς φέρειν αὐτοὶ εἰργάζοντο τὴν γῆν*. Οι Αθηναίοι κατεκληρούχησαν την Λέσβο, όπως έπραξαν και αλλού (π.χ. στη Χαλκίδα). Οι 2.700 κλήροι της νήσου από 200 δρχ. ο καθένας μας δίδουν 540.000 δρχ. Το ποσό τούτο δια του 6.000 (δρχ. του ταλάντου) μας δίδει 90 τάλαντα. Αυτό σημαίνει ότι η Λέσβος έδιδε (έστω για λίγο

διάστημα) το μέγιστο ποσό (στους κληρούχους πάντως, όχι στην πόλη). Στην Αθήνα έδιδε μόλις το 1/3 του ποσού αυτού (30 τάλαντα) η Θάσος και η Αίγινα. Αυτό σημαίνει ότι από οικονομική άποψη ωφελήθηκε η Αθήνα σε μεγάλο βαθμό από τις ρυθμίσεις που έγιναν. Φαίνεται δε γενικώς ότι η αντιμετώπιση της αποστασίας της Μυτιλήνης έγινε με επιδέξιο τρόπο σε βαθμό που οι Αθηναίοι όχι μόνον είχαν οικονομικά οφέλη αλλά με την πολιτική που ακολούθησαν, αντιφατική κατά τα φαινόμενα συγκλίνουσα δε στο βάθος μεταξύ Κλέωνος και Διοδότου (Κλεώνειο και Διοδότειο κατά τις περιστάσεις), κατάφεραν γενικώς να αποτρέψουν άλλες αποστασίες επί μίαν περίπου εικοσαετία και αυτό ενώ διαρκούσε ο Πελοποννησιακός πόλεμος.

Πώς εξηγείται η διαφωνία μεταξύ Θουκυδίδου και Στράβωνος;

Ένα πολύ βασικό θέμα στην όλη υπόθεση της αποστασίας της Μυτιλήνης δεν έχει αντιμετωπισθεί από την έρευνα. Πώς οι Αθηναίοι διεκινδύνευσαν να φθάσει το δεύτερο πλοίο «κατόπιν εορτής»; Τί νόημα θα είχε η δεύτερη απόφαση αν το δεύτερο πλοίο καθυστερούσε έστω λίγο από κάποιο πνεύμα ή άλλη αναποδιά; Ήταν δυνατόν να διεξάγουν μακρές συζητήσεις χωρίς να έχουν εξασφαλίσει την δυνατότητα πραγματοποιήσεώς των; Εδώ ο Θουκυδίδης μας αφήνει στο κενό.

Διαφωτιστική όμως είναι σ' αυτό ακριβώς το θέμα η πληροφορία του Στράβωνος (ΓΓ' 2, 3· 618c) Ἀθηναῖοι δ' ἐκινδύνευσαν μὲν ἀνηκέστῳ ψῳγῷ περιπεσεῖν ψηφισάμενοι Μιτυληναίους ἡβηδὸν ἀποσφαγῆναι, μετέγνωσαν δὲ καὶ ἔφθη μὲν θάπτον ἡμέρα τὸ ψήφισμα ἀφιγμένον ὡς τοὺς στρατηγούς πρὶν ἢ πράξαι τὸ προσταχθέν. Θα ἦσαν αξιοκατάκριτοι για πάντα οι Αθηναίοι να σφάζουν όλους τους Μυτιληναίους, πράγμα που δεν απέφυγαν αργότερα υπό διαφορετικές κάπως συνθήκες στην Σκιάνη και την Μήλο. Άλλαξαν γνώμη και η νέα απόφαση έφθασε στη Μυτιλήνη ενωρίτερα από την εκτέλεση της πρώτης αποφάσεως. Το δεύτερο πλοίο έφθασε μια ολόκληρη ημέρα προ της ωρισμένης ημέρας για την εκτέλεση. Η πληροφορία του Στράβωνος αλλάσσει παντελώς το όλο σκηνικό. Εδώ το δεύτερο πλοίο φθάνει και υπάρχει αρκετός χρόνος για την εκτέλεση. Όλη η δραματικότητα του Θουκυδίδα εξανεμίζεται. Είναι παράδοξο ότι η πληροφορία του Στράβωνος δεν έχει τύχει προσοχής από την έρευνα. Ούτε αυτοτελώς έχει εξετασθεί ούτε εν αντιπαραβολή προς τον Θουκυδίδη.

Κατά τον Θουκυδίδη το πλοίο με την πρώτη απόφαση εστάλη κατά τάχος για άμεση εκτέλεση. Από τον Στράβωνα όμως συνάγεται ότι οι στρατηγοί (κυρίως ο Πάχης) είχαν εντολή να περιμένουν. Θα τους είχε δοθεί προθεσμία και μάλιστα εύλογη. Αυτό σημαίνει ότι δεν αποκλείεται να ήταν στις προθέσεις των Αθηναίων ήδη από την πρώτη ημέρα να ξανασυζητήσουν το ζήτημα. Έτσι με το να ορίσουν προθεσμία αφήνεται να εννοηθεί ότι εθεώρουν την πρώτη απόφαση

ως προοίμιον, ως προσωρινή και υποκειμένη σε αναθεώρηση. Ο Κλέων μάλιστα θα διέβλεψε κάποια μηχανορραφία και προσπάθησε να τρομάξει κάθε άντεροῦντα στην ιδική του πρόταση (Θουκ. Γ' 38, 1-2). Σ' αυτή την απειλή ακριβώς αναφέρεται φευγαλέα και ο Διόδωτος (αυτόθι 42, 2-3) με το εὐ δὲ διαβαλὼν ἐκπλήξαι ἂν τοὺς τε ἀντεροῦντας καὶ τοὺς ἀκουσομένους...

Από το κείμενο του Στράβωνος τεκμαίρεται ότι είχε λεχθεί στους Αθηναίους στρατηγούς (τον Πάχητα κυρίως) να περιμένουν μέχρι τινός. Ακριβώς ως προς τον χρόνον ἀφίξεως των δύο πλοίων στην Μυτιλήνη έχουμε:

- Κατά τον Θουκυδίδη (Γ' 49, 4) η χρονική διαφορά μεταξύ Α' και Β' πλοίου είναι σχεδόν μηδενική.
- Κατά τον Διόδωρο (ΙΒ' 55, 10) η διαφορά επίσης μηδενίζεται. Μετά την ἀναγνώση των ψηφίσματος ἦλθεν ἐναντὶον τῷ προτέρῳ ἔτερον.
- Κατά τον Στράβωνα (ΙΓ' 2, 3) ἔφθη μὲν θάττον ἡμέρα τὸ ψήφισμα ἀφικόμενον.
- Κατά τον Θουκυδίδη και τον Διόδωρο ο χρόνος μηδενίζεται μεταξύ των δύο πλοίων. Ο Στράβων όμως αφήνει ένα χρονικό άνοιγμα μιας ημέρας (τουλάχιστον 12 ωρών).

Η πληροφορία του Στράβωνος είναι πολύτιμη και αποτελεί πειστική εξήγηση στο ερώτημα που έχουμε θέσει: προς τί οι συζητήσεις και αγορεύσεις της δευτέρας ημέρας, αν πασιφανής είναι ο κίνδυνος να αποβούν μάταιες και άνευ αποτελέσματος. Αν όμως δεχθούμε ότι είχε δοθεί προθεσμία και είχε συσταθεί στον Πάχητα να περιμένει, τότε ευλόγως εξηγείται η διεξοδική επανεξέταση του όλου θέματος από την εκκλησία του Δήμου ως και η λήψη νέας αποφάσεως.

Θα ερωτήσει κανείς ευλόγως: ο Θουκυδίδης μέχρι ποίου σημείου εγνώριζε τα πράγματα. Ήταν σε γνώση όλων των μηχανορραφιών και των συστάσεων που θα έγιναν στον Πάχητα; Πιστεύω ότι το δεύτερο πλοίο έφθασε μὲν μια ημέρα προ της προθεσμίας αλλά δεν εγνωστοποιήθη. Θα το επληροφορήθη μόνον ο Πάχης. Και η εμφάνισή του έγινε την τελευταία στιγμή. Και μ' αυτό ταιριάζει πάρα πολύ η θουκυδίδεια διήγηση. Ο ιστορικός μας όχι μόνον δεν μπορούσε να αποφύγει τον πειρασμό να δώσει μια εξαίρετη και συγκινοῦσα λογοτεχνική σελίδα, όπου το πράγμα κρίνεται «στο τσάκ». Ως ιστορικός που διδάσκει (χωρίς να το διακηρύσσει) πώς αντιμετωπίζουμε κρίσιμες καταστάσεις μας συνιστά έμμεσα ότι όσο περισσότερο μειώνεται ο χρόνος μεταξύ των δύο φάσεων και φθάνει το πράγμα στην «κώψη», τόσο αποτελεσματικότερη είναι η προσπάθεια γι' αυτόν που χειρίζεται τα πράγματα.

Ο πολύς κόσμος βεβαίως απαιτεί συνέπεια από τους ηγήτορές του. Είναι τόσο μεγάλο το αίτημα, διότι ακριβώς η ασυνέπεια είναι ο κανόνας. Και όμως φαίνεται ότι κάτι ξέρουν οι πολιτικοί. Ξέρουν ότι η διγλωσσία (και διφασική πολιτική) είναι πιο αποδοτική ιδίως στην αντιμετώπιση κρίσεων. Σημειωτέον ότι κρίση σημαίνει ρήγμα (σχίσιμο) και όταν συμβεί έχει πλέον παρέλθει και έχει

χάσει την οξυτήτά της. Όσοι κάνουν ανατομία των κρίσεων εξετάζουν κυρίως την κυοφορία και εξέλιξη μιας κρίσιμου κατάστασης. Η κυοφορία της κρίσεως (από κάποιους καιροφυείς) γίνεται όταν σε μια τρέχουσα κατάσταση, σε ένα κώδικα ζωής, σε ένα δόγμα ή σε μια συμμαχία προτείνεται κάτι άλλο, ένα «ή» που δια-
 ζευγνύει. Αυτό το νέο μπορεί να επιβιώσει και να επιβληθεί ή να ατονίσει και να εξουδετερωθεί. Το παραδοσιακό και το καινόν παρουσιάζονται ως δίλημμα που γίνεται οξύ όταν οι δύο πόλοι είναι ισοσθενείς και αντιμαχόμενοι. Όποιος κινείται ευχερώς μεταξύ των δύο πόλων και τους διαπερνά έχει *πείραν* (δηλ. πέρασμα). Αυτός μπορεί να βρεί κάτι μεταξύ των δύο πόλων και να το χρησιμοποιήσει ως εφελτήριο του για δράση και πραγματοποίηση των στόχων του.

Η «ψήφος της Αθηνάς»

Στην περίπτωση της Μυτιλήνης φάνηκε πώς μια πολύ δύσκολη κατάσταση για τους Αθηναίους, που απειλούσε όλη την αυτοκρατορία με αποδιάρθρωση, αντιμετωπίστηκε κατά τον καλύτερο τρόπο από την ηγήτορα πόλη. Οι Αθηναίοι έδειξαν με πειστικότητα ότι είναι δεινοί, πέρασαν στην επιείκεια και κατέληξαν συνειδητά σε κάτι ενδιάμεσο, στη θανάτωση μόνον των πρωταιτών.

Θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον να δούμε πώς το θέμα της ταλαντεύσεως το αντιμετωπίζει η μεγάλη τραγική ποίηση. Θα προσφύγω στον Αισχύλο.

Ο Αισχύλος στις Ευμενίδες του αντιμετωπίζει την περίπτωση του Ορέστη. Έκανε φόνο. Δεν το αρνείται. Είναι ένοχος και τιμωρητός. Εδώ όμως γίνεται η εξωανθρώπινη, η θεϊκή παρέμβαση. Αυτή ακριβώς που οικειοποιούνται μερικοί πολιτικοί και προβάλλονται ως *θεήλατοι*. Ο Απόλλων προστατεύει τον φοβισμένο Ορέστη και δηλώνει πως ό,τι πράττει τυγχάνει της εγκρίσεως του Διός ή και προέρχεται από αυτόν. Παραπέμπει την υπόθεση στην Αθήνα, όπου η Αθηνά συγκροτεί δικαστήριο. Ο αμαρτών Ορέστης θα δοκιμάσει την αγωνία του μαρτυρίου και του θανάτου μέχρι την τελευταία στιγμή. Θα φθάσει η υπόθεση στο έσχατο όριο και θα σωθεί παρά την επίμονη προσπάθεια των Ερινύων να αφανισθεί ο δράστης. Η Αθηνά στο κρίσιμότερο σημείο της δίκης (μπροστά σε δικαστήριο συγκροτηθέν από την ίδια) παρεμβαίνει και είτε ψηφίζει η ίδια ως Αρεοπαγίτης είτε διακηρύσσει ότι ο κατηγορούμενος κερδίζει *κάν ισόψηφος κριθή* (Ευμ. 741).

Δεκάδες κορυφαίων φιλολόγων και στοχαστών μάχονται οι μὲν να δείξουν ότι ο αριθμός των Αρεοπαγιτών είναι άρτιος και η Αθηνά με την παρέμβασή της ταρασσει την ισοψηφία (ίσως 6 προς 6). Η άλλη ομάδα δέχεται ότι ο αριθμός των Αρεοπαγιτών είναι περιττός και η Αθηνά εξισώνει με την ψήφο της το αποτέλεσμα. Το 6 προς 5 (εις βάρος του Ορέστη) το κάνει 6 προς 6, δηλαδή δημιουργεί ισοψηφία και σώζει τον Ορέστη με την πατροπαράδοτη αρχή που

λέει ότι ο φεύγων και ισόψηφος κερδίζει⁸. Οποιαδήποτε άποψη και αν δεχθούμε η Αθηνά κάνει το αποφασιστικό βήμα. Γιατί όμως η Αθηνά έφερε την υπόθεση στο ακρότατο σημείο και δεν συνέστησε π.χ. στους δικούς της δικαστές να ψηφίσουν όλοι υπέρ της αθώωσης; Το αποτέλεσμα μπορούσε να είναι 11-0 ή 12-0. Γιατί έπρεπε η υπόθεση να κριθεί *ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς*, στο *μόγις*. Απλούστατα διότι θα εχάνετο όλη η δραματικότητα. Δεν θα υπήρχε άμιλλα μεταξύ Απόλλωνος και Ερινύων. Και οι Ερινύες θα έμεναν σκληρές και αδυσώπητες: θα έφερναν κάθε καταστροφή στην Αθήνα. Η Αθηνά αποβλέπει στο να κερδίσει τον Ορέστη αλλά και να μη δυσανεσθήσει υπέρμετρα τις Ερινύες. Τους τονίζει ότι έχασαν μόνον με ισοψηφία. Τις θέλει Ευμενίδες για την πόλη της. Όπως θέλει τον Ορέστη και το Άργος συμμάχους για πάντα των Αθηνών. Ακριβώς κατά την 80ήν Ολυμπιάδα (που διδάσκεται η *Όρέστεια*) οι Αθηναίοι επιδιώκουν τη συμμαχία με το Άργος, διότι έτσι κόβουν στα δύο την Πελοποννησιακή συμμαχία που στηρίζεται στον άξονα Σπάρτης-Κορίνθου. Η ευγνωμοσύνη του Ορέστη και της πόλεώς του θα είναι τόσο μεγαλύτερη όσο πιο δύσκολη είναι η αθώωσή του⁹. Έτσι η Αθηνά δεν ενδιαφέρεται μόνο να τον σώσει με μια παρέμβαση στην συμπτωματική περίπτωση της ισοψηφίας αλλά καιροφύης ούσα πάει πολύ βαθιά και σε θεϊκό πλαίσιο (με σύμπραξη Διός και Απόλλωνος) δημιουργείται το όλο πρόβλημα του Ορέστη, ο οποίος γίνεται έτσι ένα *θεήλατον* όργανον. Η Αθηνά, θα έλεγα, κινείται *ἀγχωμάλως* μεταξύ Ερινύων και Ορέστη με ελαχίστη απόκλιση υπέρ του τελευταίου. Και έδω «εκράτησε δε» του Ορέστου.

Η εξωανθρώπινη δύναμη (αλλά και οι πολιτικοί που την οικειοποιούνται) δρομολογεί το σχέδιο ως βουλήν που τείνει στην πραγμάτωσή της. Ο Θουκυδίδης θα μπορούσε να δει στο ζεύγος Κλέωνος-Διοδότου κάποια εξωανθρώπινη δύναμη να κινεί τα νήματα. Θα μπορούσε να δει ακόμη κάτι από την πολιτική του Περικλέους, που ήταν γενικώς επιεικής και πράος, αλλά έδειξε μεγάλη σκληρότητα στα Σαμιανά που είναι ανάλογα των Λεσβιακών¹⁰.

Η αποενοχοποίηση του Ορέστη, ο οποίος έστρεψε το ξίφος κατά της μητέ-

8. Βλ. M. Gagarin, *The Vote of Athena*, *AJPh* 96 (1975) σ. 121-7 και D.A.Hester, *The Casting Vote*, *AJPh* 102 (1981) σ.265-74.

9. Η Αθηνά αποβλέπει στο συμφέρον της Αθήνας. Η απόφασή της έχει πολιτική χροιά. Ενεργεί πατριωτικά και παραβλέπει κανόνες δικονομικής φύσεως. Επ' εσχάτων ο σύγχρονος Άρειος Πάγος έκρινε μια μεγάλη υπόθεση των Γερμανικών αποζημιώσεων, με σωρεία δικονομικών παραβάσεων. Η διαφορά είναι ότι στη σημερινή απόφαση το Ελληνικό Ανώτατο Δικαστήριο (παρά τη λαμπρή του παράδοση) δεν ενήργησε υπέρ της Ελλάδος αλλά κατ' αυτής. Όπως παρετήρησαν διαπρεπείς καθηγητές της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (Κ. Μπέης και Γ.Α. Μαγκάκης) στην περίπτωση αυτή το νομικό πραξικόπημα συνεδυσθή με προδοσίαν.

10. Βλ. Πλουτ. *Περ.* 25-28. Εντυπωσιακή εξάλλου είναι η πληροφορία του ίδιου (αυτόθι 15) ότι ο Περικλής χρησιμοποιούσε ως πηδάλιο την ελπίδα και τον φόβο. Πβ. Θουκ. Β' 65, 9.

ρας του, έχει πολλά παράλληλα στοιχεία με την αποενοχοποίηση του δήμου των Μυτιληναίων που εστράφη κατά της κεφαλής της αυτοκρατορίας. Η αποενοχοποίηση και των δύο δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Διήλθε από συγκεκριμένες φάσεις και επερατώθη με δράματικό τρόπο πράγματι δι' έλεου και φόβου.

Αναδιάρθρωση της ιστορίας της μεταβίβασης των δύο διαδοχικών αποφάσεων για τους Μυτιληναίους

Η μαρτυρία του Στράβωνος ότι η Β' τριήρης έφθασε θάπτον κατά μία ημέρα μας ανατρέπει όλο το Θουκυδίδειο σκηνικό που γοητεύει και δονεί όλους τους μελετητές επί αιώνες. Αποδιαρθρώνει το πιο εντυπωσιακό ίσως reportage της ιστορίας. Ότι υπήρχε προθεσμία και είχε δοθεί εύλογος χρόνος για οποιαδήποτε συζήτηση στην Αθήνα αφαιρεί όλη τη δραματικότητα της πορείας των δύο πλοίων. Τι νόημα έχει τώρα το *ἐθελokaκείν* θα έλεγα των κωπηλατών του Α' πλοίου ή το *ταχυναντεῖν* του Β'; όλα τώρα είναι εντός πλαισίου. Διαφαίνεται κάποιο σχέδιο που ετέθη σε εφαρμογή και επραγματοποιήθη. Στο σχέδιο αυτό δεν εχρειάζετο να συμμετάσχουν πολλοί, δεδομένου ότι το πλήθος επαμφοτέριζε, διότι έβλεπε βάσιμα τα επιχειρήματα και των δύο πλευρών. Άλλωστε το πλήθος δεν ποδηγετείται σε τέτοιες περιπτώσεις δυσκολώτερα από ό,τι ένα μεμονωμένο άτομο. Ο Δήμος είναι γενικώς *εὐπαράγωγος* και συχνά *εὐεξαπάτητος*. Στην περίπτωση που εξετάζουμε είναι πιθανόν να ήσαν στη συνωμοσία ο Δέξανδρος, ο Πάχης και ο Διόδοτος.

Ο Δέξανδρος γνώριζε την κατάσταση στη Λέσβο (ιδίως την Μυτιλήνη) πλήρως. Πρόσωπα και πράγματα. Ως πρόξενος των Αθηνών είναι σε επαφή με τους ηγήτορες στην Αθήνα. Και έχει εχθρούς στην Μυτιλήνη. Ετρώθη το φιλότιμό του από μια άρνηση σε θέμα γάμου. Είχε ζητήσει τις δύο κόρες του Τιμοφάνους σε γάμο με τους δύο υιούς του. Άκουσε το όχι. Και αρνήσεις σε τέτοιες περιπτώσεις ή βιαιότητες ή αρπαγές δημιουργούν κατά τον Αριστοτέλη ανεξίτηλα τραύματα. Ο Όμηρος δεν θα είχε χάρι χωρίς την Ελένη και την Πηνελόπη, αλλ' ο Θουκυδίδης έχει αποσκοραχίσει από το έργο του την Ασπασία, την Ελλανίδα και την Λάμαξιν. Η Ελλανίς και η Λάμαξις μάλλον υπέκυψαν ερωτικά στον Πάχητα για να σώσουν τους συζύγους των¹¹. Ο Πάχης δεν ετήρησε την υπόσχεσή του και όπως ενεργούσε *ἢ αὐτῷ ἐδόκει* (Γ' 35, 2) τους αφάνισε. Στην απόδοση *εὐθύνης* δια τη στρατηγία του, διαβλέπων προφανώς καταδίκη του πιθανόν λό-

11. Απέβησαν και οι δύο περιώνυμες αφού μια χιλιετία αργότερα ο Αγαθίας θα τις υμνήσει (Παλ. Ανθολ. Ζ' 614). Μη μας εντυπωσιάζει που ο Θουκυδίδης δεν επιδοκιμάζει το κλέος για τις γυναίκες (τις θέλει *ἀκλεεῖς*, Β' 45, 2). Και ο Αριστοτέλης (Ποιητ. 15.1454a24) θεωρεί ότι *οὐχ ἀρμόττον γυναικὶ οὕτως ἀνδρείαν ἢ δεινὴν εἶναι*.

γω αυτού του επεισοδίου, σπασάμενος ξίφος ἀνείλεν ἐαυτόν (Πλουτ. Νικίας 6). Σκεφθείτε πώς θα ήταν τα Πελοποννησιακά με ποιητήν τον Όμηρο και πώς θα ήταν τα Τρωϊκά με ιστορικό τον Θουκυδίδη! Σχηματίζουμε την εντύπωση ότι ο πολυπράγμων Πάχης, ο πορθητής της Μυτιλήνης και ο στρατηγός που έσωσε την Αθήνα στην πιο κρίσιμη ίσως στιγμή της τότε ιστορίας της, είχε αποκτήσει ανάστημα ασύμμετρο προς την δημοκρατία και εκρίθη *κολούτος*. Έπρεπε να βγει από το μέσον, όπως αργότερα ο Αλκιβιάδης και οι νικητές στρατηγοί των Αργινουσών. Σε τέτοιες περιπτώσεις προβάλλονται και μεγεθύνονται θέματα ιδιωτικού βίου που σε άλλες περιπτώσεις κανείς δεν θα τα πρόσεχε.

Ο Πάχης κατάλαβε ότι για αντιμετώπιση της καταστάσεως που εδημιουργήθη δια της αποστασίας της Μυτιλήνης έπρεπε να αναταθούν ωρισμένοι. Αυτοί ήσαν οι олиγαρχικοί και όσοι συνέπραξαν με τους Λακεδαιμονίους για την αποστασία. Η επιλογή του όχι ευκαταφρόνητου αριθμού των 1000 και πλέον είναι πολύ μεγάλη πολιτική ενέργεια και θα έγινε υπό την επίβλεψη του Πάχητος με τους ηγέτες του Δήμου της Μυτιλήνης και τον Δέξανδρο, ως υποθέτω. Η επιλογή αυτή είναι οριστική. Ως κλειστό σώμα μετά την επιλογή τους κρίθηκαν, φυγαδεύθηκαν στην Τένεδο, εστάλησαν στην Αθήνα, κατεδικάστησαν και εξετελέστησαν. Για να γίνει όμως αποδεκτή η θανάτωσή των έπρεπε οι άλλοι Μυτιληναίοι (πολλαπλώς συνδεδεμένοι με αυτούς παρά τις διαφορές των πολιτικών φρονημάτων) να περάσουν όλοι το δέος του θανάτου. Να γλυτώσουν «στην τρίχα». Μπροστά στον ιδικό τους όλεθρο δεν υπολογίζεται ο πλησίον. Στην Αθήνα πιθανόν θα ήταν συνεργός ο Διόδοτος. Ο Κλέων; Ο Κλέων, ο ειλικρινέστερος των δημαγωγών, ενήργησε μάλλον συμφώνως προς την εαυτού φύσιν. Επρότεινε ακραία λύση. Ήταν μάλλον αυτό που επιθυμούσαν όσοι απέβλεπαν στην εξόντωση των 1000 (*numerus clausus*). Ο Διόδοτος, υποθέτομε σε συνεννόηση με τους Μυτιληναίους πρέσβεις και τον Πάχητα, άρπαξε την πρόκληση και υποστήριξε ότι αποβλέπει στον ίδιο σκοπό με τον Κλέωνα (τη σωτηρία της αρχής) αλλά προτείνει διάφορη αντιμετώπιση: *οὓς μὲν Πάχης ἀπέπεμψεν ὡς ἀδικούντας κρῖναι καθ' ἡσυχίαν, τοὺς δ' ἄλλους ἔαν οἰκεῖν* (Θουκ. Γ' 48, 1).

Με την *troika* Διοδότου, Δεξάνδρου και Πάχητος δίδεται κάποια ικανοποιητική εξήγηση στο όλο πλέγμα των *Λεσβιακῶν*. Δίδεται προ παντός απάντηση στο βασικό θέμα πώς μπορούσαν να συζητούν κάπου μια ολόκληρη ημέρα για τη ζωή ή θάνατο μιας πόλεως και να αφήσουν το πλοίο να πλέει χωρίς να στείλουν κάποιο άλλο να πει το «περιμένετε». Το κείμενο του Στράβωνος εξηγεί πλήρως τα πράγματα. Το «περιμένετε» ήταν περιττό, διότι είχε ήδη λεχθεί. Είχε ορισθεί εύλογος χρόνος να έλθει η νέα απόφαση. Και όπως έδειξαν τα πράγματα όντως ήταν αρκετός αυτός ο χρόνος, αφού το Β' πλοίο έφθασε *θάπτον* (ταχύτερα, ενωρίτερα) από τον χρόνο που είχε ορισθεί για εκτέλεση του *προσταχθέντος*.

Ερωτάται ευλόγως: Ο Θουκυδίδης ήταν εν γνώσει; Ίσως. Αν όμως τα εγνώ-

ριζε διατί δεν τα έγραφε; Δεν θα το επέβαλε η αμεροληψία και η αντικειμενικότητά του; Είναι αρκετό να πούμε ότι δεν απέφυγε τον πειρασμό να δώσει μια ωραία σελίδα συγκλονιστική με υψηλό ανθρωπισμό και υψίστη αγωνία; Δεν είναι απαραίτητη πράγματι η σύμπλευση δύο πλοίων που το ένα ραθυμεί και το άλλο σπεύδει και αυτά τα δύο συναντώνται στο καίριο χρονικό σημείο και έτσι αποσοβείται μια μεγάλη καταστροφή¹²; Τείνει στο «μυθώδες» ο Θουκυδίδης παρά την εκπεφρασμένη αντίθεσή του; Δρουν εξωανθρώπινες δυνάμεις στα ανθρώπινα (όπως θα έβλεπε ο Cornford);

Ο Θουκυδίδης πιστεύω διδάσκει. Όχι όπως ο Πολύβιος. Αφήνει τα πράγματα να ομιλήσουν μόνα τους στον αναγνώστη του. Ο οποίος πρέπει να γρηγορεί. Μας το συνιστά ο Connor¹³. Με τα Λεσβιακά του ο Θουκυδίδης μας δείχνει πώς αντιμετωπίζονται οι μεγάλες αποστασίες που απειλούν να κάνουν ράκος την αυτοκρατορία. Δεν έχουμε λεπτομέρειες για σωρεία αποστασιών (συνήθως μεγάλων νήσων), της Νάξου, της Θάσου, της Ευβοίας, της Σάμου. Ο Θουκυδίδης πραγματεύεται αντιπροσωπευτικά τη Μυτιλήνη. Μας δίδει έντονα το μέγεθος του κινδύνου. Μας εκθέτει προτεινόμενους τρόπους αντιμετώπισης (προθεΐναι γνώμας). Εκ των πολλών γνωμών καταλήγει και εκθέτει δύο που είναι αντίπαλοι. Μας φέρνει σε δίλημμα. Τί προκρίτεον; Να ερωτήσουμε τους Δελφούς να μας πουν τί είναι λῶον καὶ ἄμεινον; Από το κείμενό του βγαίνει ότι η εν πλάτει ανάπτυξη του θέματος, η ολόπλευρη σφαιρική θεώρηση και ανάδειξή του, η διαδοχική προβολή και εφαρμογή του προσφορωτέρου τμήματός του, έχει τεράστια στρατηγική σημασία και κάμπτεται τον αντίπαλο. Εκείνο που τονίζει είναι το δέος (ο τρόμος). Ο ηγέτης πρέπει να διαχειρίζεται το δέος. Χωρίς την ψυχολογική καταβολή του αντιπάλου δεν λογίζεται νίκη και ήττα. Οι ηγέτες πρέπει να είναι και να φαίνονται δεινοί αλλά να συγκαταβαίνουν και να δείχνουν μετριοπάθεια. Η πολιτική αυτή της εναλλαγής επιδείξεως ισχύος και επιεικειάς είναι αποδοτική εάν φθάνει σε σημείο αιχμής. Όποιος περιλουσθεί με τρόπο και φθάσει σε αυτό το σημείο του θανάτου αλίσκεται ψυχικά και, αν σωθεί, είναι ευάγωγος. Ο Θουκυδίδης, ο οποίος θέλει να αφήσει ένα έργο με καθολική και αιώνια αξία και χρησιμότητα μας διδάσκει εκείνο που θα διατυπώσει ως γνωμικό ο Αριστοτέλης: *δεῖ κινδύνους παρασκευάζειν*. Και κανείς δεν αμφιβάλλει ότι η παρασκευή κινδύνων (εδώ για τους Μυτιληναίους) έχει την κορύφωσή της σ' αυτό το χρονικό σημείο που προβλέπεται ο θάνατος. Αν σ' αυτή την κατάσταση έλθει η σωτηρία και μάλιστα

12. O.S. Hornblower, Thucydides 1987, σ. 191 κ.ε. (Ελλ. Μετ. Αλεξ. Μανιάτη, σ. 271 κ.ε.) εξετάζει σε Επίμετρο τις αρετές του ιστορικού και αναφέρει πρώτα αυτό ακριβώς το θέμα του πλου. Το θεωρεί συναρπαστικό και πρόσφορο για κινηματογράφηση. Πόσο διαφορετική όμως θα ήταν η παρατήρηση, αν είχε παρεμβληθεί ο Στράβων!

13. W.R. Connor, Thucydides, Princeton 1984, σ. 6.

τόσο πλησίον, ώστε να μηδενίζεται ο μεταξύ χρόνος, τότε είναι ισχυρότερο το βίωμα και ευκολώτερη η επιβολή κάποιας γραμμής.

Ο Θουκυδίδης, άριστος γνώστης της ψυχολογίας των εμπολέμων, δεν θέλησε να λείπει από το έργο του αυτό το στοιχείο του στιγμιαίου που περικλείει σε χρονική μηδαμινότητα τεράστια ένταση και δυναμική. Είναι όντως εντυπωσιακή η σκηνή των συμπλεόντων πλοίων που κομίζουν αντίθετα ψηφίσματα, ώστε κάθénas την θέλει ως πιστευτή και πιθανόν να μείνει παρά το ότι την υπέσκαψε ο Στράβων (*εἴ τῳ ἱκανὸς τεκμηριῶσαι*).